

เรือนกายของนักศึกษาวิชานิติศาสตร์: การประกอบสร้างวิถีชีวิตทางนิติศาสตร์แบบวิชาชีพ
ในมหาวิทยาลัยที่เน้นการสหกิจศึกษาและการมุ่งสู่การศึกษานิติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับสังคม
Body of Law Students: The Construction of Legal Professional Life at
A University Emphasising Cooperative Education and a Road to Law and Society Studies

ธนรัตน์ มังकुต

Tanarat Mangkud

หลักสูตรนิติศาสตร์ สำนักวิชารัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

222 ตำบลไทยบุรี อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช 80160

Laws Programme, School of Political Science and Laws, Walailak University

222 Thaiburi, Tha Sala District, Nakhon Si Thammarat 80160

E-mail: tanarat.ma@wu.ac.th, tmangkud@gmail.com

บทคัดย่อ

ภายใต้วัตถุประสงค์ของการทำความเข้าใจการปะทะประสานของอำนาจที่ประกอบสร้างวิถีชีวิตทางนิติศาสตร์ของนักศึกษาด้วยการใช้กรอบคิดว่าด้วยอำนาจเชิงวินัย (disciplinary power) และชีวอำนาจ (biopower) ของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) บทความเห็นว่า หลักสูตรนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ นอกจากจะถูกประกอบสร้างโดยปัจจัยอย่างมาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาวิชานิติศาสตร์ และองค์กรวิชาชีพแล้ว วิชาสหกิจศึกษา ซึ่งเป็นวิชาการปฏิบัติการศึกษาผ่านประสบการณ์ ยังเป็นอำนาจอีกแหล่งหนึ่งที่มาปะทะประสานและประกอบสร้างเรือนกายและวิถีชีวิตทางนิติศาสตร์ของนักศึกษา ทั้งนี้ แทนที่จะส่งผลให้วิชานิติศาสตร์เชื่อมโยงกับสังคมหรือสาขาวิชาอื่น การปฏิบัติสหกิจศึกษากลับยิ่งเป็นการทำให้การฝึกฝนในทางนิติศาสตร์ใกล้ชิดกับการทำงานแบบวิชาชีพมากขึ้น ภายใต้กรอบคิดดังกล่าวของฟูโกต์ อำนาจเหล่านี้กระทำ “ผ่าน” นักศึกษาซึ่งเป็น “ประธาน (subject)” แต่ก็มีใช่ประธานแบบ “วัตถุ (object)” ที่ถูกกดทับโดยสิ้นเชิงและไม่อาจขัดขืนได้ โดยอำนาจถูกต่อต้านแข่งขันได้เสมอ การต่อต้านแข่งขัน (หรือการทำให้การศึกษานิติศาสตร์เชื่อมโยงกับสังคมหรือสาขาวิชาอื่นยิ่งขึ้น) จึงเป็นการพยายามปลดปล่อยประธานให้เป็นอิสระจากโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะนี้ให้ได้ด้วยการทำให้ประธานตระหนักรู้ถึงวาทกรรมต่างๆ ด้วยเทคนิคที่สามารถต่อรองกับอำนาจได้

คำสำคัญ: นิติศาสตร์, สหกิจศึกษา, อำนาจเชิงวินัย, ชีวอำนาจ, ฟูโกต์

Abstract

Under the purpose of endeavouring to grasp the power relations that construct legal life of students by applying the concepts of disciplinary power and biopower of Michel Foucault, the article is of the view that powers that take part in the construction of the Law Programme of Walailak University and the bodies of law students are not only the National Standard for Law Programme and legal professional organisations but also a work integrated learning called cooperative education as part of the Law Curriculum of the University. Instead of connecting legal education with society or other disciplines, the cooperative education makes legal training closer to legal professional practice. Applying the aforementioned concepts, these powers operate “through” students as “subject” which is not a subject in the form of an “object” under total subordination without any possibility of resistance. In this sense, it is always possible that powers are resistable. This particular resistance (or an effort to connect legal education with society) would

be attempting to emancipate the subject from a particular structure of power relations by encouraging the subject to recognise relevant discourses by applying techniques capable of negotiating with those powers.

Keywords: Legal Education, Cooperative Education, Disciplinary Power, Biopower, Foucault

1. บทนำ

รูปแบบการศึกษาวិชาขานิตยสารในประเทศไทยได้รับการวิพากษ์อย่างต่อเนื่องในแง่การแยกตัวออกจากสาขาวิชาอื่นและการศึกษาที่มุ่งผลิตนักกฎหมายวิชาชีพ ตัวอย่างเช่น สมชาย ปรีชาศิลปกุล ตั้งข้อสังเกตว่า ระบบการศึกษาวิชาขานิตยสารของไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อยสามช่วงเวลา เริ่มตั้งแต่ยุคที่เน้นการผลิตบุคลากรเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม สู่ยุคที่จัดการศึกษากฎหมายเป็นแกนกลางโดยเชื่อมโยงความรู้ทางกฎหมายเข้ากับสาขาวิชาอื่นและมีวิชาทางนิตยสารที่หลากหลายยิ่งขึ้น และไปถึง “ยุควิชาชีพครองอำนาจ” ซึ่งกระบวนการศึกษาแบบนักกฎหมายวิชาชีพที่เน้นให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจและใช้กฎหมายที่มีอยู่ในปัจจุบันกลับมาอีกครั้ง¹ ในมุมมองของผู้เขียน การศึกษาในช่วงสุดท้ายนี้ยังคงเป็นวิธีการศึกษาวิชาขานิตยสารในกระแสหลักเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยบทบาทของหลากหลายปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยในภาพรวมของวงการการศึกษาวิชาขานิตยสาร (เช่น การครอบงำขององค์กรวิชาชีพทางกฎหมายผ่านการกำหนดมาตรฐานต่างๆ ที่ศกคคของบุคลากรที่สอนวิชากฎหมาย ความก้าวหน้าและค่าตอบแทนของการประกอบวิชาชีพทางกฎหมาย) และปัจจัยเฉพาะ ที่แตกต่างกันไปตามสถาบันการศึกษาแต่ละแห่ง อาทิ การที่หลักสูตรนิตยสารจำนวนหนึ่งในประเทศไทยถูกจัดระเบียบโดยรายวิชาการปฏิบัติการศึกษาผ่านประสบการณ์ภายใต้ระบบการศึกษาที่ผสมผสานการเรียนรู้กับการปฏิบัติงาน (work integrated learning) ที่เรียกว่า “สหกิจศึกษา (cooperative education)”

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ หรือ “ปฏิบัติการของอำนาจ” ที่กระทำกับหลักสูตรนิตยสารบัณฑิต มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ซึ่งมีแนวโน้มที่จะมีบทบาทในการประกอบสร้างวิถีชีวิตทางนิตยสารของนักศึกษาให้ใกล้ชิดกับความเป็นนักกฎหมายวิชาชีพและออกห่างจากการศึกษาวิชาขานิตยสารที่เชื่อมโยงกับสังคมมากยิ่งขึ้น โดยนำกรอบคิดอำนาจเชิงวินัย (disciplinary power) และชีวอำนาจ (biopower) ของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) มาเป็นกรอบคิดหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ โดยเสนอว่า เรือนกายและวิถีชีวิตทางนิตยสารของนักศึกษาอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ถูกประกอบสร้างจากหลากหลายปัจจัย ทั้งนี้แม้หลักสูตรฯ จะเน้นย้ำให้นักศึกษานำความรู้เชิงทฤษฎีไปใช้ในภาคปฏิบัติผ่านรายวิชาสหกิจศึกษา แต่ไม่อาจถือว่าการศึกษาในหลักสูตรฯ เป็นการศึกษาวิชาขานิตยสารในรูปแบบที่เชื่อมโยงกับสังคมยิ่งกว่าสถาบันที่ไม่มีวิชาสหกิจศึกษา และผู้ศึกษาหรือ “ประธาน (subject)” ที่อยู่ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ก็มิได้เป็นประธานที่มีเสรีภาพในการเลือกวิถีชีวิตทางนิตยสารของตนเองอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม แม้เรือนกายของนักศึกษาจะอยู่ภายใต้อำนาจของวาทกรรมต่างๆ ที่ทำให้การออกมา “นอกรอบมาตรฐาน” เป็นไปอย่างยากลำบาก แต่อำนาจเหล่านี้ก็มีใช้อำนาจที่อยู่ในลักษณะของการกดทับและถูกเป็นเจ้าของได้ซึ่งมีศักยภาพควบคุมอย่างสิ้นเชิง โดยการขัดขืนต่อรองจากประธาน – ซึ่งมีใช่ประธานที่ไร้พลังอำนาจและถูกกดทับโดยสมบูรณ์ – อาจเกิดขึ้นได้เสมอ และผู้ดำเนินหลักสูตรจะเป็นส่วนสำคัญที่จะสอดแทรกการศึกษากฎหมายที่มีความสัมพันธ์กับสังคมและสาขาวิชาอื่นๆ ไปในหลักสูตร

ผู้เขียนเริ่มต้นในส่วนที่ 2.1 ด้วยการอธิบายการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรฯ ในส่วนที่ 2.2 ผู้เขียนวางกรอบคิดทฤษฎีว่าด้วยลักษณะของการศึกษาวิชาขานิตยสารที่เชื่อมโยงกับสังคมและกรอบคิดว่าด้วยอำนาจเชิงวินัยของฟูโกต์ และในส่วนที่ 2.3 ผู้เขียนวิเคราะห์หลักสูตรฯ ซึ่งเป็นผลมาจากการปะทะประสานของวาทกรรมต่างๆ และทั้งท้ายด้วยการวางข้อเสนอแนะเบื้องต้นว่าด้วย “จินตนาการใหม่” ที่จะช่วยสอดแทรกการศึกษาที่เชื่อมโยงกับสังคมและสาขาวิชาอื่นไปในหลักสูตรฯ อันเป็นการต่อต้านขัดขืนอำนาจซึ่งเกิดขึ้นได้เสมอไม่ว่าในโครงสร้างอำนาจใด

2. วิชาขานิตยสาร หลักสูตรสหกิจศึกษา และการประกอบสร้างวิถีชีวิตทางนิตยสารของผู้ศึกษา

2.1 การประกอบสร้างหลักสูตรนิตยสารบัณฑิตของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

หลักสูตรนิตยสารบัณฑิต มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ครอบงำมาตั้งแต่เปิดการเรียนการสอนครั้งแรกซึ่งส่งผลให้ต้องใช้เวลาหลักสูตรที่ผ่านการปรับปรุงในปีการศึกษา 2563 ทั้งนี้ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์เป็นหนึ่งในมหาวิทยาลัยในประเทศไทยไม่กี่แห่งที่ใช้

¹ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, นิตยสารไทยเชิงวิพากษ์, (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2549), 90-109.

ระบบไตรภาค (trimester) เป็นหลักในการจัดการศึกษาระดับปริญญาตรีเพื่อรองรับการสหกิจศึกษา โดยเป็นสถาบันแห่งที่สองที่บรรจุรายวิชาสหกิจศึกษาไว้ในหลักสูตร²

แม้จำนวนรายวิชาที่นักศึกษาต้องศึกษาตลอดปีจะใกล้เคียงกับหลักสูตรที่จัดการศึกษาในระบบทวิภาค (semester) แต่การจัดการศึกษาในระบบไตรภาคมีผลให้แต่ละภาคการศึกษามีจำนวนสัปดาห์น้อยกว่า (12 สัปดาห์ เทียบกับ 16 สัปดาห์ ในระบบทวิภาค) และมีจำนวนรายวิชาในหนึ่งภาคการศึกษาน้อยกว่า (ประมาณ 3-5 รายวิชา เทียบกับ 5-7 รายวิชา ในระบบทวิภาค) กรอบเวลาของการเรียนรู้มีผลสำคัญต่อประสบการณ์ในการเรียนรู้และการจัดระบบระเบียบของร่างกายและวิถีชีวิตของนักศึกษาซึ่งจะกล่าวต่อไป

หลักการสำคัญประการหนึ่งในระบบการศึกษาของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์คือระบบสหกิจศึกษา (cooperative education) โดยทุกสาขาวิชาต้องสร้างหลักสูตรโดยมีวิชาสหกิจศึกษาหรือเทียบเท่าเป็นวิชาบังคับ³ สำหรับมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ สหกิจศึกษา คือ “ระบบการศึกษาที่จัดให้มีการเรียนการสอนในสถานศึกษาสลับกับการไปหาประสบการณ์ตรง จากการปฏิบัติงานจริง ณ สถานประกอบการอย่างมีระบบ ด้วยความร่วมมือจากสถานประกอบการและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เป็นระบบการศึกษาที่ผสมผสานการเรียนกับการปฏิบัติงาน (Work Integrated Learning)”⁴ และ “ดำเนินการโดยยึดมาตรฐานการดำเนินงานสหกิจศึกษาไทยเป็นหลัก”⁵ กรอบคิดหลักของสหกิจศึกษาคือการทำให้ผู้สำเร็จการศึกษาสามารถเข้าสู่ตลาดแรงงานได้⁶ หรือเป็น “แรงงานความรู้ (knowledge worker)”⁷ ตามมาตรฐานการสหกิจศึกษาของไทย⁸ การปฏิบัติสหกิจศึกษาหนึ่งครั้งต้องมีระยะเวลาทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า 16 สัปดาห์ (และมหาวิทยาลัยมีนโยบายเพิ่มการปฏิบัติเป็น 32 สัปดาห์) โดยนักศึกษาต้องผ่านกระบวนการต่างๆ ก่อน ระหว่าง และหลังการปฏิบัติสหกิจศึกษา ภายใต้มาตรฐานและกระบวนการต่างๆ ที่เป็นระบบเดียวกัน (เว้นแต่การประเมินในเชิงเนื้อหาซึ่งอาจแตกต่างกันไปตามหลักสูตร)

ในแง่มาตรฐานของหลักสูตรนิติศาสตร์ระดับปริญญาตรี หลักสูตรนิติศาสตร์บัณฑิตถูกควบคุมมาตรฐานโดยประกาศมาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาวิชานิติศาสตร์ (มคอ.1) เพื่อให้หลักสูตรนิติศาสตร์ทั่วประเทศมีมาตรฐานที่ใกล้เคียงกัน⁹ ทั้งนี้แม้ มคอ.1 จะกำหนดให้มีการจัดการเรียนการสอนที่มุ่งพัฒนาบัณฑิตในหลายด้านไม่เฉพาะเพื่อป้อนให้ทำงานในองค์กรวิชาชีพเท่านั้น¹⁰ สนับสนุนให้มีการจัดการศึกษาและการประเมินผลที่หลากหลายเพื่อให้บรรลุผลตามที่วางไว้¹¹ และส่งเสริมให้มีการจัดให้มีวิชาว่าด้วยการส่งเสริมทักษะในการปฏิบัติงานด้านกฎหมาย (อาทิ การฝึกงาน สหกิจศึกษา)¹² และดูเหมือนจะมีทิศทางที่แยกตัวออกจาก “ยุควิชาชีพครอบงำวิชาการ” แต่ในมุมมองของผู้เขียน หลักการ เหตุผล และการกำหนดรายละเอียดของ มคอ.1 ยังคงอยู่ในลักษณะ “แบ่งรับแบ่งสู้” กับลักษณะการศึกษากฎหมายแบบวิชาชีพ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การเชื่อมโยงการศึกษานิติศาสตร์กับสาขาวิชาอื่นมีวัตถุประสงค์หลักคือการสร้าง “นักกฎหมายวิชาชีพที่มีความรู้รอบด้านมากขึ้น” มีจรรยาบรรณและจริยธรรม และสามารถปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้¹³

² กัญทิมา ศิริจระชัย และ ผดุงศักดิ์ สุขสอาด, “การดำเนินงานสหกิจศึกษาของประเทศไทย,” *วารสาร สอว. ประเทศไทย* 12, ฉ.1 (พฤษภาคม 2552): 40-42.

³ ข้อ 5 แห่งข้อบังคับมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562.

⁴ วิจิตร ศรีสอาน, “สหกิจศึกษากับความร่วมมือกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม,” *วารสาร สอว. ประเทศไทย* 12, ฉ.1 (พฤษภาคม 2552): 18.

⁵ ศูนย์สหกิจศึกษาและพัฒนาอาชีพ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, “แนะนำสหกิจศึกษา”, สืบค้นเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2563, https://coop.wu.ac.th/?page_id=162.

⁶ วิจิตร ศรีสอาน, “สหกิจศึกษากับความร่วมมือกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม,” 19-21.

⁷ เรื่องเดียวกัน, 13.

⁸ ดูแนวคิดหลักของของการสหกิจศึกษาได้ใน เรื่องเดียวกัน.

⁹ ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง มาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาวิชานิติศาสตร์ พ.ศ. 2561 ออกตามความในมาตรา 8 และ 16 แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546.

¹⁰ มาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาวิชานิติศาสตร์ พ.ศ. 2561, 1.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 10-12.

¹² เรื่องเดียวกัน, 9.

¹³ โดยเฉพาะเนื้อหาในหน้าหนึ่งส่วนท้ายไปจนจบ “ส่วนที่ 3 ลักษณะของวิชา”. ดู เรื่องเดียวกัน, 1-3.

นอกจากการควบคุมโดยรัฐตามกรอบมาตรฐานดังกล่าวแล้ว ไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจหรือผิดปกติที่หลักสูตรนิติศาสตร์ระดับปริญญาตรีจะต้องพยายามทำให้หลักสูตรได้รับการรับรองจากองค์กรวิชาชีพ ซึ่งได้แก่เนติบัณฑิตยสภาและสภาทนายความ เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษาจะสามารถประกอบวิชาชีพทางกฎหมายได้ การประเมินเพื่อให้ผ่านมาตรฐานขององค์กรวิชาชีพนี้ประกอบไปด้วยสิ่งที่จะต้องทำจำนวนมาก กล่าวเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบทความนี้ กรณีของเนติบัณฑิตยสภา หลักสูตรนิติศาสตร์ระดับปริญญาตรีถูกควบคุมโดยการกำหนดคุณสมบัติของผู้มีสิทธิเข้าศึกษาในสำนักอบรมกฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา โดยคณะกรรมการอำนวยการอบรมศึกษา กฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาต้องเทียบหลักสูตร (ที่ยังไม่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการอำนวยการฯ) ให้มีมาตรฐานไม่ต่ำกว่าวิทยฐานะระดับปริญญาตรีทางนิติศาสตร์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยรามคำแหง¹⁴ ในกรณีของสภาทนายความก็มีการควบคุมในลักษณะเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการฝึกอบรมวิชาว่าความในสำนักฝึกอบรมวิชาว่าความแห่งสภาทนายความ¹⁵ การเข้ารับการศึกษาฝึกหัดงานในสำนักงานทนายความ¹⁶ และการจดทะเบียนและรับใบอนุญาตทนายความ แม้จะมีได้กำหนดหลักสูตรที่นำมาเทียบเคียงไว้โดยเฉพาะในกฎหมายลำดับรองก็ตาม¹⁷

2.2 การศึกษากฎหมายกับสังคมและฟูโกต์กับอำนาจที่กระทำกับเรือนยา

2.2.1 การศึกษากฎหมายกับสังคม

แม้การศึกษา “กฎหมายกับสังคม” ในบทความนี้จะไม่สามารถให้คำจำกัดความเป็นความหมายเดียวได้ อย่างไรก็ตามพอจะเห็นลักษณะของการศึกษากฎหมายกับสังคมและปัจจัยที่เอื้อต่อการศึกษากฎหมายในรูปแบบดังกล่าวได้ โดยการทำความเข้าใจภาพรวมของการศึกษากฎหมายกระแสหลักและการศึกษากฎหมายนอกกระแสหลักในรูปแบบต่างๆ ที่มีการประยุกต์ใช้ในมหาวิทยาลัยจำนวนหนึ่ง ดังนี้

วิชานิติศาสตร์ในความหมายอย่างกว้างอาจกล่าวได้ว่าแบ่งเป็นสามแขนง คือ นิติศาสตร์โดยแท้ นิติศาสตร์ทางข้อเท็จจริง และนิติศาสตร์ทางคุณค่า ทั้งนี้ โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงวิชานิติศาสตร์ มักหมายถึง การศึกษาแบบนิติศาสตร์โดยแท้เท่านั้น¹⁸ ในบริบทของการวิจัย สมชาย ปรีชาศิลปกุล อธิบายว่า การวิจัยกฎหมายที่ถือเป็นแบบจารีตนิยมมีลักษณะสำคัญ คือ การมุ่งศึกษากฎหมายในเชิงทางการ การมุ่งใช้กรอบคิดทฤษฎีในทางกฎหมาย และการมุ่งให้ได้ผลลัพธ์ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม¹⁹ เมื่อพิจารณาประกอบข้อสังเกตว่าด้วยการศึกษากฎหมายในปัจจุบันที่ได้รับอิทธิพลเป็นอย่างสูงจากองค์กรวิชาชีพซึ่งมุ่งไปที่การทำตามเข้าใจกฎหมายที่ใช้บังคับในปัจจุบันและเน้นการท่องจำแนวทางการใช้และการตีความโดยสถาบันที่เกี่ยวข้อง (โดยเฉพาะศาล)²⁰ กล่าวโดยสรุป การศึกษานิติศาสตร์กระแสหลักมุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจและสามารถนำไปใช้ได้ซึ่งกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในบ้านเมือง และการวิจัยมักมุ่งใช้กฎหมายดังกล่าวเป็นวัตถุในการศึกษาผ่านระเบียบวิธีวิจัยและกรอบคิดทฤษฎีทางนิติศาสตร์เพื่อให้ได้มาซึ่งผลทางกฎหมายในเชิงรูปธรรม

ทั้งนี้ การศึกษาวิชานิติศาสตร์แบบนิติศาสตร์โดยแท้หรือการศึกษาเพื่อเข้าสู่การประกอบวิชาชีพมิใช่วัตถุประสงค์ที่ขาดความชอบธรรมซึ่งสมควรถูกจัดตั้งไป เนื่องจากโดยเนื้อแท้แล้วการศึกษาวิชานิติศาสตร์คือการศึกษากฎหมายเพื่อมุ่งสู่การประกอบวิชาชีพ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากวิชานิติศาสตร์โดยแท้มีแก่นแกนของการศึกษาเป็นหลักกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่และนิติวิธี โดยมีเนื้อหาในเชิงสาระของปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมไม่มากนัก ดังนั้น การศึกษา (และการสอน) วิชานิติศาสตร์ที่จะทำให้เข้าใจและนำกฎหมายไปใช้ได้อย่างแท้จริง รวมถึงเข้าใจปรากฏการณ์ทางกฎหมายในสังคม จึงจำเป็นต้องอาศัยความรู้ในสาขาวิชาอื่น (แม้กระทั่งในการประกอบวิชาชีพทางกฎหมายเอง)²¹ ตัวอย่างเช่น การศึกษาว่าด้วยการทำให้ประเด็นทางการเมืองอยู่ในอำนาจตุลาการ (judicialisation of

¹⁴ มาตรา 56 แห่งข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2507.

¹⁵ ข้อ 5 แห่งข้อบังคับสภาทนายความว่าด้วยการฝึกอบรมวิชาว่าความ พ.ศ. 2529.

¹⁶ ข้อ 5 แห่งข้อบังคับสภาทนายความว่าด้วยการฝึกหัดงานในสำนักงานทนายความ พ.ศ. 2535.

¹⁷ มาตรา 35 แห่งพระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2529.

¹⁸ สมยศ เชื้อไทย, *ความรู้กฎหมายทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ 23 แก้ไขเพิ่มเติม, (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2560), 18-19.

¹⁹ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, *การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดนความรู้*, (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2558), 54-59.

²⁰ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, *นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์*, 104-109.

²¹ เช่น ในบริบทของการศึกษาวิชานิติปรัชญา ตามความเห็นของวรเจตน์ ภาคีรัตน์, ประชาไท, “40 ปีนิติปรัชญา (3) วรเจตน์ ภาคีรัตน์: อุดมการณ์เบื้องหลังกฎหมายและการศึกษาพระราชโองการ 8 กุมภาพันธ์”, สืบค้นเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2563, <https://prachatai.com/journal/2019/03/81291>.

politics) ต้องอาศัยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ขององค์กรต่างๆ และปรากฏการณ์ทางการเมือง จึงมักเป็นส่วนหนึ่งของวิชารัฐศาสตร์ มิใช่วิชานิติศาสตร์ ทั้งที่วัตถุประสงค์ศึกษาเป็นองค์กรตุลาการ²² เป็นอาทิ ในการปฏิบัติงานวิชาชีพ การใช้เฉพาะตระกะทางนิติศาสตร์อาจทำให้ได้ผลลัพธ์ที่ไม่ลุ่มลึกในเชิงเนื้อหา เช่น ในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 4/2563 ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2563 แม้ศาลจะวินิจฉัยว่า มาตรา 301 แห่งประมวลกฎหมายอาญา ว่าด้วยความผิดฐานหญิงทำให้ตนเองแท้งลูก ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ แต่ในคำวินิจฉัยก็ปรากฏเหตุผลเฉพาะเรื่องสิทธิของหญิงเหนือเนื้อตัวร่างกายของตนเองและสิทธิในการกำหนดเจตจำนงเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ ซึ่งต้องได้รับการคุ้มครองอย่างสมดุลกับสิทธิของทารกในครรภ์มารดา เท่านั้น²³ และในกรณีการเสนอแนะให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติดังกล่าว ก็อาศัยเหตุผลว่าการดำรงอยู่ของมาตรา 301 ส่งผลให้เกิดการยุติการตั้งครรภ์ที่ไม่ได้มาตรฐานและทำให้เกิดปรากฏการณ์การมีบุตรโดยไม่พร้อม²⁴ ซึ่งเป็นการให้เหตุผลในเชิงอรรถประโยชน์นิยม โดยไม่ปรากฏคำอธิบายเชิงลึกเกี่ยวกับกรอบคิดทฤษฎีว่าด้วยเพศสถานะเลย

การศึกษากฎหมายที่เชื่อมโยงกับสังคมหรือการศึกษากฎหมายนอกกระแสหลักจึงเป็นการศึกษาที่ไม่จำกัดเฉพาะวิธีการศึกษาในรูปแบบข้างต้น โดยอาจทำความเข้าใจประกอบตัวอย่างต่อไปนี้

พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์ ได้ทำการวิจัยว่าด้วยการศึกษากฎหมายเชิงคลินิก (clinical legal education)²⁵ ซึ่งเป็นการศึกษากฎหมายที่เชื่อมโยงกับสังคมรูปแบบหนึ่ง การศึกษาในลักษณะนี้ นอกจากมุ่งให้นักศึกษามีทักษะภาคปฏิบัติทางนิติศาสตร์ที่ถูกต้องตามหลักทฤษฎีและฝึกฝนทักษะอื่นๆ ในการปฏิบัติงานที่นอกเหนือไปจากทักษะด้านนิติศาสตร์โดยตรงแล้ว ยังมุ่งให้นักศึกษาระหนกถึงพันธกิจของนักนิติศาสตร์ที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคม มีโอกาสทำความเข้าใจความอยู่ดีมีธรรม ความไม่เท่าเทียม และภาวะชายขอบที่เกิดขึ้นในสังคม และซึมซับความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายในสังคมด้วย²⁶ ลักษณะของการศึกษารวมถึงการใช่วิธีการที่สามารถปรับใช้ได้กับทุกรายวิชา อาทิ การเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ การนำทฤษฎีมาใช้ในสถานการณ์จริง และการใช้วิธีที่ผู้เรียนมีส่วนร่วม²⁷ และการสร้างคลินิกในเชิงบูรณาการขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา²⁸ ในบริบทของการวิจัย สมชาย ปรีชาศิลป์กุล²⁹ ได้ยกตัวอย่างและอธิบายแนวทางการศึกษานิติศาสตร์ทางเลือก อาทิ การวิจัยกฎหมายในแนวคิดสำนึก (legal consciousness) (การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ “สำนึก” หรือ “ความรับรู้กฎหมาย” ในความเป็นจริงของบุคคลหรือสังคมหนึ่ง ซึ่งโดยทั่วไปต้องอาศัยการเก็บข้อมูลทั้งทางเอกสารและการสัมภาษณ์) และการวิจัยกฎหมายแนวสตรีนิยม (feminist legal theory / jurisprudence) (การศึกษากฎหมายในเชิงวิพากษ์บนฐานที่ว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นตามบริบทของเวลาและสถานที่และเพศเป็นปัจจัยหนึ่งในการประกอบสร้างนั้น โดยมักเป็นการศึกษาแบบข้ามสาขาวิชา มิใช่เพียงการเปรียบเทียบกฎหมายหรือสร้างข้อวิพากษ์บนฐานความเท่าเทียมเท่านั้น) เป็นต้น

จากการสำรวจเบื้องต้นนี้ เพื่อที่จะศึกษากฎหมายกับสังคม ผู้ศึกษาจึงต้องมีทั้งความรู้เกี่ยวกับตัวบทกฎหมายและทฤษฎีทางนิติศาสตร์เป็นอย่างดี (ในทำนองเดียวกับการศึกษากฎหมายในกระแสหลัก) และความรู้ในศาสตร์อื่นที่กว้างขวางกว่า วัตถุประสงค์ของการศึกษากฎหมายกับสังคมมิได้จำกัดอยู่เพียงการนำความรู้เชิงทฤษฎีไปใช้ในทางปฏิบัติหรือความสำเร็จในการได้งานหลังสำเร็จการศึกษาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการสร้างความรู้ที่รับผิดชอบต่อสังคมและความเข้าใจสังคมในฐานะนักนิติศาสตร์ด้วย นอกจากนี้ การศึกษากฎหมายกับสังคมมีแนวโน้มต้องการเวลาและ/หรือความยืดหยุ่นมากกว่าการศึกษาแบบบรรยาย ไม่ว่าจะเรียนในแง่การจัดการศึกษา (เนื่องจากนักศึกษามีจำเป็นต้องมีความรู้ในเชิงทฤษฎีพอสมควรก่อนจึงจะสามารถมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกิจกรรมที่จัดไว้ได้ รวมถึงใน

²² ปิยบุตร แสงกนกกุล, ศาลรัฐธรรมนูญ: ตุลาการ ระบอบเผด็จการ และนิติรัฐประหาร (นนทบุรี: ฟันเดียวกัน, 2560), 33.

²³ คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 4/2563 ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2563 หน้า 5-6.

²⁴ คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 4/2563 ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2563 หน้า 9.

²⁵ ทั้งนี้ การศึกษาของพรรณรายรัตน์จำกัดขอบเขตไปที่การนำกระบวนการศึกษากฎหมายทางคลินิกมาบรรจุในหลักสูตร ได้แก่ การใช้วิธีการศึกษาในรูปแบบนี้ในห้องเรียนและการสร้างคลินิกกฎหมายในมหาวิทยาลัย (in-house clinic และ street-law type clinic) เท่านั้น ไม่รวม externship programme และ simulation course. พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์, *การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก ทางเลือกในการปฏิรูปการศึกษากฎหมายไทย*, (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2555), 26.

²⁶ ดูเพิ่มเติมใน พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์, *การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก*, 87-92.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 106-109.

²⁸ โปรดดูเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 109-127.

²⁹ สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, *การวิจัยกฎหมายทางเลือก*.

กรณีของการประเมินผลที่ผู้สอนควรจัดให้มีการสะท้อนย้อนคิดถึงเนื้อหาและกิจกรรมที่ได้ปฏิบัติไปแล้วอย่างสม่ำเสมอ) และในแง่การจัดกิจกรรมนอกห้องเรียน (ไม่ว่าจะเป็นการสร้างคลินิกกฎหมายในมหาวิทยาลัยที่สามารถดำเนินการอย่างต่อเนื่องได้จริงหรือการเข้าร่วมกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสังคมอย่างสม่ำเสมอมิใช่เพียงการศึกษาดูงานเพียงหนึ่งหรือสองครั้งต่อหนึ่งภาคการศึกษา)

2.2.2 ฟูโกต์กับอำนาจที่กระทำกับเรือนกาย

ความรู้และทัศนคติแบบนิติศาสตร์ไม่เพียงถูกส่งต่อโดยหลักสูตรไปยังผู้ศึกษามานับเนื้อหาและวิธีการเรียนการสอนของรายวิชาต่างๆ ที่แต่ละสถาบันกำหนดเท่านั้น แต่เรือนกายของผู้ศึกษาอาจเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ถูกกระทำเพื่อสร้างวิถีชีวิตแบบนิติศาสตร์กระแสหลักด้วย ด้วยเหตุนี้ กรอบคิดว่าด้วยอำนาจเชิงวินัย (disciplinary power) ของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) จึงสมควรนำมาพิจารณาเพื่อวิเคราะห์การประกอบสร้างความเป็นนักกฎหมาย/นักนิติศาสตร์ในบริบทของพื้นที่และเวลาหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำความเข้าใจหลักสูตรฯ ตามความมุ่งหมายของบทความนี้

ฟูโกต์ใช้วิธีการแบบพงศาวทยา (genealogy) ศึกษาประวัติศาสตร์ของการลงโทษในวินัยและการลงทัณฑ์ (*Discipline and Punish*) (1975) ใจความสำคัญของงานชิ้นนี้ คือ การทำความเข้าใจลักษณะของอำนาจในภาพกว้าง โดยมุ่งศึกษาอำนาจทางการเมืองที่มีบทบาทในระดับเล็กถึง (ในงานชิ้นนี้คือในบริบทของเรือนจำ) ที่อำนาจแสดงตัวในรูปที่จับต้องได้และสร้างผลกระทบ จากการปะทะเข้ากับร่างกาย (a micro-physics of power)³⁰ เนื่องจากการลงโทษเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของภาวะที่อำนาจกระทำกับเรือนกาย (body) ของผู้อยู่ใต้อำนาจภายใต้บริบทที่แทบไม่มีข้อจำกัด ฟูโกต์เรียกอำนาจในลักษณะนี้ว่า “อำนาจเชิงวินัย (disciplinary power)”

ฟูโกต์เสนอว่า อำนาจที่สอดคล้องกับความหมายดั้งเดิมในลักษณะบังคับสั่งการและสามารถถูกครอบครองและควบคุมได้ เริ่มหมดความสำคัญ³¹ และแทนที่ด้วยอำนาจเชิงวินัยที่มุ่งครอบงำประธาน (subject) และปรับเปลี่ยนประธานให้เป็นผู้ผลิตซ้ำซึ่งอำนาจ โดยหนุนเสริมด้วยวาทกรรมที่มีบทบาทสำคัญ (ในเวลานั้น) ได้แก่ระบอบทุนนิยม (capitalism) อำนาจเชิงวินัยจึงกระทำกับประธานเพื่อให้ประธานนั้นมีประโยชน์สูงสุดในเชิงเศรษฐกิจโดยไม่ต้องใช้อำนาจในลักษณะบังคับสั่งการและอาศัยทรัพยากรน้อยที่สุด³²

อำนาจเชิงวินัยไม่มีผู้ใดหรือชนชั้นใด “ครอบครอง” ได้ และมีไข่เครื่องมือที่ “นำมาใช้” ได้ แต่เป็นความสัมพันธ์ของแรงบังคับ (force) ที่ซ้อนทับกันอยู่หลายชั้นตรابطที่มีความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) (หรือกล่าวได้ว่าเป็นผลของการปะทะประสานของวาทกรรมต่างๆ หรือ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations)”) อำนาจนี้กระทำกับเรือนกาย (body) ของผู้ถูกรองงำ โดยฟูโกต์เรียกว่า “ชีวอำนาจ (biopower)” ซึ่งมีเครื่องมือคือ “วินัย (discipline)” ที่ทำงานควบคู่ไปกับเทคนิคการควบคุมคนจำนวนมากแบบ “ชีวการเมือง (biopolitics)”³³ อำนาจในลักษณะนี้กระทำกับเรือนกายของผู้อยู่ใต้การครอบงำด้วยการใช้ความสัมพันธ์ในระดับโครงสร้าง การปฏิบัติ ยุทธศาสตร์ และเทคนิคในการสร้างวินัยซึ่งมีความแนบเนียนจนผู้ถูกรองงำไม่รู้ตัว อันเป็นการก่อให้เกิดผล มีใช้การข่มขู่ (productive rather than repressive) ดังนั้น อำนาจจึงกระทำ “ผ่าน (through)” มิใช่ “ต่อ (against)” ผู้ถูกรองงำ³⁴ ในขณะที่เดียวกัน ผู้ถูกรองงำก็เป็นผู้ผลิตสร้างอำนาจแบบนี้ด้วย เนื่องจากเชื่อว่าสิ่งที่ได้รับการฝึกฝนเป็นสิ่งที่จะต้องเป็นจริง³⁵ อำนาจที่กระทำกับเรือนกายในลักษณะนี้เห็นได้ชัดเจนในสถาบันทางทหาร รวมถึงสถาบันอื่นๆ ที่มุ่งฝึกฝนระเบียบวินัยให้กับเรือนกายอย่างสำนึกสงฆ์ โรงพยาบาล โรงงาน และสถาบันการศึกษา

³⁰ David Garland, *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*, (Oxford: Clarendon Press, 1991), 138.

³¹ ในความเห็นของฟูโกต์ อำนาจแบ่งเป็นสามประเภท ได้แก่ อำนาจอธิปไตย (sovereignty power) ซึ่งเป็นอำนาจที่แสดงออกในลักษณะเบ็ดเสร็จ ขู่ขู่บังคับ และสามารถครอบครองได้ และอำนาจเชิงตุลาการ (judicial power) ซึ่งเป็นอำนาจในเชิงชี้ขาดความถูกต้องตามกฎหมาย และอำนาจเชิงวินัย (disciplinary power) ที่บทความนี้มุ่งสนใจ. Nicola Lacey, *Unspeakable Subjects: Feminist Essays in Legal and Social Theory*, (Oxford: Hart Publishing, 1998), 9-10.

³² จารุณี วงศ์ละคร, “อำนาจชีวะในทัศนะของ มิเชล ฟูโกต์,” *วารสารปริทัศน์: วารสารวิชาการด้านปรัชญาและศาสนา* 14, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2561): 147.

³³ สามชาย ศรีสันต์, *ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์*, (กรุงเทพฯ: สมมติ, 2561), 103.

³⁴ Garland, *Punishment and Modern Society*, 138.

³⁵ สามชาย ศรีสันต์, *ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์*, 104.

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีอำนาจ ย่อมมีการต่อต้านขัดขืนเสมอ การขัดขืนนี้มีใช้การกระทำต่อผู้ครอบครองอำนาจ (เนื่องจากอำนาจในนัยนี้ไม่สามารถถูกรับครอบครองได้) แต่เป็นการต่อสู้กับระบบระเบียบและวาทกรรมที่เป็นเครื่องมือของอำนาจ อาทิ การสร้างตัวตนของผู้อยู่ใต้การครอบงำให้หลุดพ้นจากวาทกรรมที่กำกับอยู่ การวิพากษ์วิจารณ์อำนาจ เป็นต้น³⁶

ปฏิบัติการของอำนาจมิได้รวมศูนย์อยู่ที่ผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นอำนาจที่มีมาจากทุกทิศทุกทาง โดยมีเป้าหมายในระดับ “ปัจเจกภาพ (individuality)” หรือ “จิตวิญญาณ (soul)” ของประชาชน³⁷ ผ่านการกระทำกับเรือนกาย อำนาจใช้เทคนิคการฝึกวินัยให้แก่ร่างกาย ทำให้ไม่จำเป็นต้องมีผู้ใดบังคับสั่งการอยู่ตลอดเวลา โดยการฝึกวินัยจะทำให้ร่างกายควบคุมตัวเองผ่านวาทกรรมต่างๆ ด้วยการสร้างความรู้ (knowledge) ขึ้น เพื่อให้เรือนกายเข้าใจเทคนิคและยุทธศาสตร์ที่อำนาจใช้และตกอยู่ภายใต้การครอบงำอย่างสมบูรณ์ ร่างกายจะถูกฝึกวินัยเพื่อให้เกิดความสยบยอมอยู่ใต้บงการกลายเป็นร่างกายที่เชื่อฟัง (docile body) ซึ่งได้แก่การทำให้ร่างกายทุกร่างมีความเหมือนกัน ด้วยการใช้เทคนิคแบบนี้ อำนาจเชิงวินัยจึงใส่ใจอย่างยิ่งกับรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ในระดับเวลาและพื้นที่ เพื่อที่จะได้ครอบงำเรือนกาย/จิตวิญญาณอย่างบริบูรณ์

การฝึกฝนเรือนกายให้อยู่ในลักษณะเดียวกันยังไม่เพียงพอที่จะบรรลุผลสำเร็จในการควบคุมอย่างสมบูรณ์ แต่จะต้องประกันการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้และเรือนกายด้วย ได้แก่ การใช้ “กลไกกำกับความสัมพันธ์ (dispositif)” ซึ่งต้องอาศัยเทคนิคต่างๆ ในการฝึกฝนร่างกายให้อยู่ใต้บงการผ่านการควบคุม ช่วยเหลือ ทำให้ถูกต้อง หรือการสร้างความรู้ (knowledge) โดยผู้เชี่ยวชาญซึ่งแท้ที่จริงแล้วเป็นเพียงผลผลิตของอำนาจและทำหน้าที่ผลิตซ้ำอำนาจในฐานะ “ร่างทรงของอำนาจ (subjection)” เท่านั้น เนื่องจากความสำเร็จของการครอบงำต้องอาศัยความสามารถของผู้อยู่ภายใต้การครอบงำในการรับรู้เทคนิคและกลยุทธ์ต่างๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือในการควบคุมด้วยตามที่กล่าวไปแล้ว อีกทั้ง อำนาจยังต้องเข้าถึงข้อมูลของผู้อยู่ใต้การครอบงำแม้ว่าจะจะเป็นในระดับเล็กน้อยที่สุดด้วย ดังนั้น ความรู้/อำนาจ (power/knowledge) จึงทำงานควบคู่กันอย่างใกล้ชิด³⁸ ในบริบทของการศึกษานิติศาสตร์ ตัวอย่างของวาทกรรมโดดเด่นที่มีแนวโน้มกระทำกับเรือนกายของผู้ศึกษาและมีบทบาทในการประกอบสร้างความเป็นนักกฎหมายและวิถีชีวิตทางนิติศาสตร์ อาทิ วาทกรรมว่าด้วยเกียรติ ความมั่นคง และรายได้ของวิชาชีพทางกฎหมายบางวิชาชีพ วาทกรรมว่าด้วยความเชี่ยวชาญของนักกฎหมายที่ต้องสำเร็จการศึกษาของเนติบัณฑิตยสภา เป็นต้น

ความรู้เหล่านี้จะถูกนำไปใช้เพื่อประกอบสร้างร่างกาย ได้แก่ การสร้างวินัยและการฝึกฝนร่างกายให้เป็นร่างกายที่เชื่อฟังผ่านการควบคุมเชิงพื้นที่และเวลา³⁹ เช่น การกำหนดพื้นที่อยู่อาศัยของคนงานในโรงงานอย่างละเอียดซึ่งทำให้สามารถตรวจจับความผิดปกติได้ การวางตารางเวลาในโรงเรียน การฝึกฝนการเดินสวนสนามของลูกเสือยุวกาชาดที่กำหนดวิธีการปฏิบัติอย่างละเอียด⁴⁰ นอกจากนี้ การตรวจสอบความผิดปกติมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้างวินัยเพื่อที่จะแยกเรือนกายที่ไม่สอดคล้องกับวินัยออกจากเรือนกายที่เป็นปกติและปรับเปลี่ยนเรือนกายที่ผิดปกติเหล่านั้นให้เป็นปกติ (normalisation) ด้วยการใช้นิตินิตต่างๆ อาทิ การสอดส่อง (surveillance) การกำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆ เพื่อคัดแยกผู้ที่ไม่สามารถปฏิบัติให้สอดคล้องกับเกณฑ์เหล่านั้นได้อย่างการประเมินผลการศึกษาและการคัดนักศึกษาต้อออก เป็นต้น บทบาทของอำนาจเชิงวินัยเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีของระบบการฝึกฝนทหาร⁴¹ อำนาจเชิงวินัยยังมีบทบาทโดยตรงในหลักสูตรนิติศาสตร์ที่เป็นส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงให้ “คนธรรมดา” กลายเป็น “นักกฎหมาย” (ที่ไม่ออกนอกกลุ่มทางนิติศาสตร์กระแสหลัก) เช่นเดียวกับความเห็นของฟูโกต์ที่ว่า ในสังคมที่คุ้นชินกับอำนาจเชิงวินัยไปแล้ว สถาบันต่างๆ ของสังคมที่มีอยู่ (เช่น เรือนจำ) ก็กลายเป็น “ธรรมชาติ” ที่จะต้องมีตั้งแต่ต้นโดยไม่ถูกตั้งคำถามและเป็นเป้าของการวิจารณ์⁴²

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 122-123.

³⁷ Garland, *Punishment and Modern Society*, 137.

³⁸ Garland, *Punishment and Modern Society*, 138-139.

³⁹ สามชาย ศรีสันต์, *ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์*, 111-116.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 112.

⁴¹ เช่น การประกอบสร้างความเป็นนายทหารสัญญาบัตรที่พึงประสงค์ผ่านการศึกษารองเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าผ่านกลไกที่สลับซับซ้อน. ดู สุรสิทธิ์ ศรีวินิชย์, “กลไกการจัดการศึกษาเพื่อสร้างอัตลักษณ์นายทหารสัญญาบัตรภายใต้ภัยคุกคามในอนาคต,” *วารสารสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ* 9, ๑.2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2561).

⁴² Garland, *Punishment and Modern Society*, 148.

2.3 นักศึกษานิตยสาร วลีชีวิตทางนิตยสาร และเรือนกายที่ถูกกระทำ⁴³

2.3.1 กรอบมาตรฐาน/เวลา/วิธีการศึกษาและวลีชีวิตทางนิตยสาร

การจัดการเวลาแบบไตรภาคเพื่อให้สอดคล้องกับการปฏิบัติสหกิจศึกษาทำให้การบริหารจัดการชีวิตของนักศึกษาแตกต่างกันไปจากมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ เนื่องจากการศึกษาของหนึ่งรายวิชาในหนึ่งสัปดาห์ใช้เวลามากขึ้น และการประเมินผลต่างๆ มาถึงเร็วขึ้น นักศึกษาจึงต้องรีบเร่งทำความเข้าใจบทเรียน เมื่อนำภาวะเช่นนี้มาพิจารณาประกอบกับการเรียกร้องมาตรฐานขององค์กรวิชาชีพและเป้าหมายหลักของนักศึกษาจำนวนมากที่ต้องการนำความรู้ไปประกอบวิชาชีพ หลักสูตรฯ จึงต้องเน้นสร้างความเข้าใจการใช้กฎหมายเป็นหลักไว้ก่อน เนื่องจากเป็นความรู้พื้นฐานที่นักศึกษาต้องมีไม่ว่าจะเป็นการศึกษานิตยสารกระแสหลักหรือนอกระบบหลัก

ระยะเวลาอันจำกัดส่งผลให้การจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับการศึกษากฎหมายกับสังคมเป็นไปได้อย่างยากลำบาก ผู้เขียนเห็นว่า วิธีการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำให้โครงการ การศึกษาอิสระ การทำรายงาน การอภิปรายประเด็นปัญหาภายในห้องเรียน การศึกษากฎหมายเชิงคลินิกที่คลินิกกฎหมายดำเนินการได้จริงอย่างต่อเนื่อง การได้รับการสะท้อนกลับจากผู้สอนอย่างสม่ำเสมอ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่ต้องการเวลาในการศึกษาทั้งสิ้น

การศึกษาแบบไตรภาคยังทำให้ช่วงปิดภาคการศึกษาเป็นการปิดแบบสั้นๆ โดยการปิดระหว่างภาคกินเวลาประมาณสองสัปดาห์และระหว่างปีการศึกษาประมาณหนึ่งเดือน และหากเป็นภาคการศึกษาของวิชาสหกิจศึกษาที่ตามมาตรฐานต้องจัดอย่างน้อย 16 สัปดาห์ ภาคการศึกษานั้นๆ ก็จะใช้เวลาก่อนและหลังช่วงเปิดภาคการศึกษาตามปกติช่วงสองสัปดาห์ ลักษณะการจัดการเวลาแบบนี้จึงมีผลในเรื่องสถานที่ด้วย กล่าวคือ ร่างกายและวลีชีวิตของนักศึกษาจึง “ได้รับการฝึกฝน” ให้คุ้นชินกับการใช้ชีวิตอยู่ในมหาวิทยาลัยและมีโอกาสทำกิจกรรมอื่นนอกจากที่หลักสูตรกำหนดไว้ไม่มากนัก

ปฏิบัติการของอำนาจในการกำกับเวลาที่ผนวกกรรมกับมาตรฐานหลักสูตรนิตยสารของชาติและขององค์กรวิชาชีพ ทำให้ตลอดระยะเวลาสี่ปีของหลักสูตรฯ เรือนกายของนักศึกษาจึงถูกฝึกฝนให้คุ้นชินกับรูปแบบการศึกษาแบบนักกฎหมายวิชาชีพเป็นหลัก โดยนักศึกษาจะต้องมีความรู้พื้นฐานแบบนิตยสารโดยแท้และฝึกฝนการเขียนตอบข้อสอบกฎหมายเป็นพิเศษ นักศึกษาจะต้องเป็นนักกฎหมายที่ดีด้วยการผ่านการทดสอบซึ่งเน้นไปที่การนำเนื้อหากฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันมาปรับใช้กับข้อเท็จจริง นักศึกษาจะต้องฝึกฝนการเขียนที่ถูกต้อง (ทั้งในระดับกระบวนการคิดอย่างรูปแบบของคำตอบและในระดับกายภาพอย่างลายมือซึ่งเป็นการกระทำกับร่างกาย) ด้วยท่าทางที่เหมาะสมภายในเวลาที่กำหนด โดยรูปแบบการประเมินผลเหล่านี้สอดคล้องกับการประเมินผลขององค์กรวิชาชีพ อันจะนำไปสู่การเป็น “นักกฎหมายที่ดี” ในสังคมนอคมหาวิทยาลัยต่อไป

ข้อสังเกตอีกประการก็คือ ด้วยลักษณะของอำนาจเชิงวินัย ผู้สอนที่มีส่วนในการจัดการศึกษาและประเมินผลจึงมิใช่ผู้มีอำนาจ (หากอำนาจครอบครองได้) หรือเป็นประธานที่เป็นอิสระอย่างเต็มที่ แต่เป็นเพียงผลพวงของการครอบงำโดยอำนาจเชิงวินัยต่างๆ เหล่านี้ในลักษณะของ “ร่างทรงของอำนาจ” นั่นเอง

กล่าวได้ว่า อำนาจจากสามแหล่งที่มาหลักแล้วแต่มีส่วนในการกำหนดเวลา สถานที่ และการฝึกฝนเรือนกายในชีวิตของนักศึกษานิตยสาร ซึ่งส่งผลให้เกิดการประกอบสร้างวลีชีวิตทางนิตยสารของนักศึกษาที่เข้าใกล้การศึกษาแบบวิชาชีพและออกห่างจากการศึกษานิตยสารที่เชื่อมโยงกับสังคม อำนาจเชิงวินัยในบริบทนี้จึงกำหนดกรอบ ว่างมาตรฐาน และ “แนะนำ” ให้ นักศึกษามหาวิทยาลัยสามารถเป็นนักกฎหมายที่ดีและสามารถตอบสนองตลาดแรงงานในระบบทุนนิยมได้

2.3.2 การปฏิบัติการศึกษาผ่านประสบการณ์กับเรือนกาย

ภายใต้วัตถุประสงค์หลักของการสหกิจศึกษาที่มุ่งให้นักศึกษาพร้อมเป็น “แรงงานความรู้” ที่สนองต่อระบบทุนนิยม การปฏิบัติสหกิจศึกษาจึงไม่เกี่ยวกับเรื่องการเป็นนักกฎหมายที่เชื่อมโยงกับสังคมหรือไม่ หรือการเป็นนักกฎหมายที่ตระหนักถึงพันธกิจและพลังอำนาจมหาศาลของกฎหมายต่อสังคมหรือการเป็นนักกฎหมายในสังคมหรือไม่ แต่เป็นการมุ่งให้เป็นนักกฎหมายที่ทำงานได้เท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีนโยบายในการปฏิบัติสหกิจศึกษาเป็นเวลาสองภาคการศึกษา (32 สัปดาห์ - แปรเดือน)

⁴³ เนื่องด้วยข้อจำกัดของขนาดบทความหลักเกณฑ์ของการประชุมฯ ผู้เขียนจึงไม่สามารถเขียนรายละเอียดอีกหลายประเด็นได้ในส่วนนี้ 2.3 นี้ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุด อาทิ ประเด็นความจำเป็นในการกำหนดรายวิชาให้สอดคล้องกับมคอ.1 ซึ่งเกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับนโยบายของมหาวิทยาลัยที่ให้การจัดการปฏิบัติสหกิจศึกษาเป็นเวลา 32 สัปดาห์ การวิเคราะห์ในบทความนี้จึงเป็นการวิเคราะห์เบื้องต้นเท่านั้น

แม้สหกิจศึกษาเปิดโอกาสให้นักศึกษาเลือกสถานที่ทำงานได้ตามความสมัครใจ⁴⁴ อย่างไรก็ตาม การทำงานเป็นระยะเวลา ยาวนานถึงแปดเดือนมีผลต่อเรื่องค่าใช้จ่ายที่นักศึกษาต้องรับผิดชอบด้วยตัวเองและข้อห่วงกังวลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตไกล บ้านด้วยตนเอง การปฏิบัติสหกิจศึกษาเป็นระยะเวลาแปดเดือนจึงมีแนวโน้มที่จะทำให้นักศึกษาเหล่านี้เลือกสถานที่ปฏิบัติงานใน ละแวกบ้าน ในกรณีของนักศึกษาส่วนใหญ่ที่มีพื้นเพในภาคใต้และในบริบทของวิชานิติศาสตร์ นักศึกษาจึงไม่มีตัวเลือกหลากหลายนัก เนื่องจากสถานประกอบการที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายและมีอยู่ทั่วไปในทุกพื้นที่คือหน่วยงานรัฐ นักศึกษาจึงยังถูกฝึกฝนตามแนวทางของ นักกฎหมายวิชาชีพโดยมีรัฐเป็นศูนย์กลางของการติดต่อประสานงานมากขึ้น ดังนั้น การกำหนดให้ปฏิบัติสหกิจศึกษาแปดเดือนจึงเป็น การฝึกฝนร่างกายและวิถีคิดให้นักศึกษาซึ่งชื่อกับกรอบคิดแบบนิติศาสตร์โดยแท้ที่ทำงานเคียงคู่กับระบอบทุนนิยมและรัฐ ซึ่งมี ศักยภาพในการเอื้อมือไปถึงในทุกพื้นที่ มากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ในความหมายของวิชา/วินัยอย่างกว้าง สหกิจศึกษาพยายามวาดตัวให้เป็นวิชา/วินัย โดยเน้นย้ำว่าตนแตกต่าง จาก “การฝึกงาน” ทั่วไป (ที่สหกิจศึกษากล่าวอ้างว่าไม่มีกระบวนการที่ชัดเจน ไม่ได้ทำให้นักศึกษากลายเป็นพนักงานของสถาน ประกอบการนั้นๆ และไม่มีการประเมินผล)⁴⁵ ในเชิงหลักเกณฑ์และเนื้อหาของรายวิชา สหกิจศึกษาของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ แบ่งแยกความปกติออกจากความไม่ปกติตั้งแต่ขั้นคุณสมบัติของผู้เข้าร่วม ในเบื้องต้น ผู้ที่จะ “เป็นปกติ” ตามมาตรฐานของสถาบันเมื่อ พ้นจากสถาบัน (ผู้สำเร็จการศึกษา) ได้ จะต้องผ่านวิชาสหกิจศึกษาหรือเทียบเท่า โดยนักศึกษาที่จะเข้าร่วมได้ต้องมีคะแนนสะสมเฉลี่ย (GPA) ไม่ต่ำกว่า 2.00 หากเคยต้องโทษทางวินัย จะต้องปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนดก่อน ต้องมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ และต้องผ่าน วิชาเตรียมสหกิจศึกษามาแล้ว⁴⁶ สำหรับนักศึกษาที่ “ไม่เป็นปกติ” จะไม่มีสิทธิเข้าร่วมวิชานี้ได้เลย โดยต้องไปลงทะเบียนเรียนวิชา “ปฏิบัติการวิชาชีพ” แทน⁴⁷ และหากปฏิบัติสหกิจศึกษาแต่ไม่ผ่านการประเมินผล นักศึกษาจะลงทะเบียนเรียนอีกไม่ได้ โดยต้องไปลง วิชาอื่นที่เกี่ยวข้องกับการฝึกฝนวิชาชีพและต้องเข้าร่วมโครงการพัฒนาตัวเองด้วย⁴⁸

นอกจากนี้ การสหกิจศึกษาได้กำหนดการฝึกฝนร่างกายภายใต้การสอดส่องควบคุมเพื่อประกันความเป็นปกติเหล่านี้ไว้ ผ่านขั้นตอนต่างๆ ในการเตรียมตัว การเข้าร่วม และการประเมินผลไว้อย่างละเอียด อาทิ ความจำเป็นที่จะต้องผ่านวิชาเตรียมสห กิจศึกษาซึ่งเป็นวิชาที่นักศึกษาต้องฝึกฝนการเป็นพนักงานในสถานประกอบการ ความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามเสมือนเป็นพนักงาน ชั่วโมงของสถานที่นั้นๆ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้การสอดส่องของ “ร่างทรงของอำนาจ” อย่างอาจารย์นิเทศและศูนย์สหกิจศึกษา การ ประเมินผลโดยการนำเสนอโครงการหรือรายงานตามที่หลักสูตรกำหนดซึ่งเน้นหนักไปที่การประเมินจากสถานประกอบการ⁴⁹ ซึ่งเป็นการปรับปรุงเรือนกายของนักศึกษาให้เป็นไปตามมาตรฐานของตลาดแรงงานมากกว่าการประเมินทางวิชาการ รวมถึงการจัดให้มีการ ประกวดโครงการดีเด่นซึ่งโครงการที่ได้รับรางวัลมักเป็นโครงการที่สร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อันแสดงให้เห็นถึงการยกย่องผู้ที่ ปฏิบัติตัวสอดคล้องกับตลาดแรงงานเหนือกว่าผู้ที่มีประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่ำกว่า

การปฏิบัติสหกิจศึกษาจึงไม่ต่างจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับการอาชีวศึกษา (vocational education) ซึ่งฝึกฝนวินัย ให้แก่เรือนกายของผู้ศึกษาโดยไล่ใกล้รายละเอียดเล็กน้อยที่สุดเพื่อตอบสนองระบอบทุนนิยมที่ต้องการแรงงานหลากหลายประเภท และแต่ละคนต้องมีความรู้ถึงระดับเชี่ยวชาญ และทำให้ผู้ศึกษาต้องสร้างตัวตนเพื่อให้ไปถึงระดับดังกล่าว⁵⁰ ภายใต้เทคนิคของอำนาจ เจริญวินัยใน “การสังเกตตามลำดับขั้น” คือ การควบคุมผู้เรียนในห้องเรียนเพื่อให้กระทำตามวินัยผ่านการมอง “การตัดสินความเป็น

⁴⁴ สมาคมสหกิจศึกษาไทย, *มาตรฐานและการประกันคุณภาพการดำเนินงานสหกิจศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (นครราชสีมา: สมาคมสหกิจศึกษาไทย, 2552), 15.

⁴⁵ วิจิตร ศรีสอาน, “สหกิจศึกษากับความร่วมมือกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม,” 19-20; สมาคมสหกิจศึกษาไทย, *มาตรฐานและการประกันคุณภาพการดำเนินงานสหกิจศึกษา*.

⁴⁶ ข้อ 4 แห่งประกาศมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง แนวปฏิบัติในการปฏิบัติสหกิจศึกษาสำหรับนักศึกษา พ.ศ. 2556 แก้ไขเพิ่มเติมโดยประกาศ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง แนวปฏิบัติในการดำเนินการสหกิจศึกษาสำหรับนักศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2563.

⁴⁷ ทั้งนี้ ตั้งแต่หลักสูตรที่ใช้บังคับในปีการศึกษา 2563 เป็นต้นไป การปฏิบัติประสบการณ์วิชาชีพจะไม่มีอีกต่อไป โดยนักศึกษาจะต้องเข้าร่วมวิชาสห กิจศึกษาเท่านั้น

⁴⁸ ข้อ 10 แห่งประกาศมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง แนวปฏิบัติในการปฏิบัติสหกิจศึกษาสำหรับนักศึกษา พ.ศ. 2556.

⁴⁹ ศูนย์สหกิจศึกษาและพัฒนาอาชีพ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, “กระบวนการสหกิจศึกษา”, สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2563, https://coop.wu.ac.th/?page_id=231.

⁵⁰ อภิสิทธิ์ ฆนะรัตน์, กิตติกร สันคิตประภา, และ สุรวุฒิ ปัดโรสง, “กระบวนการสร้างตัวตนของนักเรียนอาชีวศึกษาโดยปฏิบัติการศึกษาผ่าน ประสบการณ์,” *วารสารวิจัยและพัฒนาหลักสูตร* 6, 6.1 (มกราคม-มิถุนายน 2559): 86.

การประชุมวิชาการนิติศาสตร์ระดับชาติ หัวข้อ “จินตนาการใหม่ ภูมิทัศน์นิติศาสตร์ไทย”

ปกติ” คือ การกำกับผลงานให้อยู่ในกรอบมาตรฐานบนฐานแรงจูงใจของผู้เรียนที่ต้องการประสบความสำเร็จ และ “การวัดและการประเมิน” คือ การนำเทคนิคสองเทคนิคแรกมาประกอบกัน⁵¹ โดยมีบทบาทในการสร้างตัวตนให้แก่ผู้เรียนตั้งแต่ขั้นการเตรียมตัวก่อนเรียน ภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติ และการประเมินผล⁵²

หากมองแบบฟูโกต์ในวินัยและการลงโทษ กระบวนการเหล่านี้จึงเป็นการกำหนดเรือนกายของนักศึกษาในระดับเวลา กำหนดร่างทรงของอำนาจที่เข้ามาควบคุมสอดส่อง คัดกรองคุณสมบัติของประธานที่เป็นปกติจากประธานที่ไม่ปกติ ใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจให้ได้สูงสุดโดยสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุด ทำให้ประธานที่ไม่ปกติทราบคุณสมบัติของตนและพยายามทำให้เป็นปกติให้ได้ (โดยการยอมให้สำเร็จการศึกษาได้ด้วยรายวิชาที่ถูกสร้างขึ้นให้มีคุณค่าต่ำกว่า อันเป็นการทำให้ประธานนั้นรู้ความไม่ปกติของตนเอง) และเน้นย้ำด้วยการให้รางวัลแก่ผู้ที่ถูกฝึกฝนวินัยจนเป็นทรัพยากรที่ได้มาตรฐาน

2.3.3 จินตนาการใหม่

ในบริบทของประเทศออสเตรเลีย แมทธิว บอลล์ (Matthew Ball) ขวนให้ “นักวิชาการนิติศาสตร์แนววิพากษ์”⁵³ ทำความเข้าใจอำนาจในการศึกษาวิชานิติศาสตร์ที่ถูกวิพากษ์ว่าอยู่ภายใต้การครอบงำของนักกฎหมายวิชาชีพและระบอบทุนนิยมด้วยการใช้ทฤษฎีของฟูโกต์ว่าด้วยวาทกรรม อำนาจ และความรู้อย่างไร มาทำความเข้าใจอำนาจที่ “กระทำผ่าน” ผู้ศึกษา ในทำนองเดียวกับกรอบคิดที่ได้วางไว้ในส่วนที่ 2.2.2 แทนที่จะเป็นอำนาจในเชิงครอบงำซึ่งกระทำต่อผู้ศึกษาในลักษณะที่เป็นวัตถุและไร้ซึ่งอำนาจ ผ่านการกดขี่และ “ปลูกฝังความคิด” ลงไป ซึ่งส่งผลให้ผู้ศึกษามี “สำนึกที่ผิดพลาด” และทำให้การจัดอำนาจต้องทำการกำจัดผู้มีอำนาจออกไป⁵⁴ บอลล์เสนอให้ทำความเข้าใจอำนาจที่ปะทะประสานในการศึกษาวิชานิติศาสตร์ให้อยู่ในลักษณะ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations)” ดังนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นกับวงการศึกษานิติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ปกติที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ด้วยเหตุนี้ การจัดอำนาจที่ถูกถือครองได้โดยคนกลุ่มหนึ่งจึงเป็นไปไม่ได้ และการอ้างการให้ความรู้ที่ถูกต้องจึงเป็นเพียงการสถาปนาความรู้ซึ่งเป็นวาทกรรมขึ้นมาอีกชุดหนึ่งเท่านั้น ตามกรอบคิดว่าด้วยอำนาจที่ฟูโกต์เสนอ ประธานหรือผู้อยู่ใต้การครอบงำมิได้ถูกกดทับโดยสิ้นเชิงในฐานะวัตถุ ผู้ศึกษาจึงเป็นผู้กระทำและมีศักยภาพในการสร้างตัวตนของตนเองได้ ความเข้าใจอำนาจในลักษณะเช่นนี้จะส่งผลให้การทำให้การศึกษาวิชานิติศาสตร์หลุดจากความใกล้ชิดกับวิชาชีพมากเกินไปเป็นไปได้อีกขึ้น⁵⁵

เมื่ออำนาจเชิงวินัยซึ่งเป็นเทคโนโลยีการควบคุมที่ปรากฏในปัจจุบันแปรเปลี่ยนให้ประธานเป็นทั้งผู้ถูกครอบงำและผู้ต่อต้านชัดเจน หากหลักสูตรฯ ประสงค์ให้การเรียนการสอนกฎหมายมีความเชื่อมโยงกับสังคมอย่างแท้จริง การต่อต้านชัดเจนอำนาจเชิงวินัยยังต้องทำให้ประธานตระหนักถึงลักษณะโครงสร้างของอำนาจและเป็นประธานที่เป็นอิสระจากอำนาจมากขึ้น โดยอาจกระทำไดดังนี้

กรณีรายวิชาในหลักสูตร เดิมที่ผู้สร้างหลักสูตรฯ ได้สร้างหลักสูตรฯ ให้เชื่อมโยงกับสังคมและ/หรือสาขาวิชาอื่นมาตั้งแต่ต้น วิชาที่เห็นได้ชัดที่สุดคือวิชาสัมมนากฎหมาย ซึ่งหลักสูตรฯ กำหนดให้นักศึกษาค้นคว้าและเขียนบทความวิชาการหนึ่งชิ้นตามหัวข้อที่ตนสนใจ โดยนักศึกษาก็ได้ทักษะในเชิงบูรณาการ คือ การค้นคว้าและการอ้างอิง การนำเสนองานของตนเอง การอภิปรายประเด็นของนักศึกษาคณะอื่น รวมถึงการนำเสนอแก่นกฎหมายในเชิงทฤษฎีมาศึกษาอย่างลึกซึ้งขึ้น และ/หรือเชื่อมโยงเข้ากับประเด็นในสาขาวิชาอื่นๆ หรือประเด็นทางสังคมที่สนใจ นอกจากนี้ หลักสูตรฯ ยังกำหนดให้มีรายวิชาเลือกจำนวนมาก เพื่อให้สามารถเปิดรายวิชาเหล่านี้ได้หากมีผู้สอนที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นๆ โดยรายวิชาเหล่านี้รวมถึงรายวิชาที่เชื่อมโยงกับสังคมด้วย อาทิ

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 82-84.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 87.

⁵³ บอลล์ไม่ได้หมายถึงนิติศึกษาแนววิพากษ์ (Critical Legal Studies) เท่านั้น แต่ใช้กล่าวถึงการศึกษานิติศาสตร์แนววิพากษ์หลายแขนง (รวมถึงนิติศาสตร์แนวมารักษ์และนิติศาสตร์แบบหลังสมัยใหม่) โดยบอลล์ให้คำจำกัดความว่าเป็นกรอบคิดทางนิติศาสตร์ที่วิพากษ์และแสดงให้เห็นถึงภาวะที่กฎหมาย สถาบันทางกฎหมาย รวมถึงการศึกษากฎหมายมีบทบาทในการค้ำจุนโครงสร้างของความไม่เท่าเทียมในสังคม. Matthew Ball, “Legal Education and the Idealistic Student: Using Foucault to Unpack the Critical Legal Narrative,” *Monash University Law Review* 36, no. 2 (2010): 84.

⁵⁴ *Ibid.*, 84-90.

⁵⁵ *Ibid.*, 95-99.

กฎหมายเกี่ยวกับการเกษตรและสังคมวิทยากฎหมาย อีกทั้ง ในกรณีของวิชาเลือกที่เปิดสอนอยู่แล้ว (ซึ่งเนื้อหามีความยืดหยุ่นกว่าวิชาแกน) ผู้สอนอาจพิจารณาเพิ่มเติมเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสังคมให้มากขึ้น⁵⁶

ในกรณีของวิชาสหกิจศึกษา แม้วัตถุประสงค์หลักของวิชาสหกิจศึกษาจะเป็นไปเพื่อตอบสนองระบอบทุนนิยมและตลาดแรงงาน แต่หลักสูตรฯ ก็อาจต่อต้านขัดขืนวาทกรรมนี้ได้ด้วยการกำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับการออกปฏิบัติสหกิจศึกษาให้ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฯ โดยคำนึงถึงโครงสร้างของอำนาจตามที่กล่าวไปแล้วด้วย อาทิ การสรรหาสถานประกอบการที่ เชื่อมโยงกับสังคมในพื้นที่ที่นักศึกษามีความสะดวกที่จะปฏิบัติงานได้เป็นระยะเวลาแปดเดือนและนักศึกษาได้ปฏิบัติงานจริงภายใต้ ความเป็นอิสระทางความคิดพอสมควร การกำหนดวิธีการประเมินผลที่ทำให้นักศึกษาได้ใช้ทักษะที่แตกต่างหลากหลายนอกเหนือจาก ทักษะแบบนักนิติศาสตร์โดยแท้และในเนื้อหาที่เชื่อมโยงกับสังคมมากขึ้น เป็นต้น

ความเข้าใจลักษณะปฏิบัติการของอำนาจเชิงวินัยในแนวทางของฟูโกต์จะเป็นส่วนสำคัญยิ่งสำหรับหลักสูตรฯ ในการวาง แนวทางการจัดการศึกษาและทำให้แนวทางเหล่านี้เป็นความจริง เนื่องจากแม้หลักสูตรฯ จะพิจารณาว่าแนวทางเหล่านี้ “สมควร” นำมาปรับใช้ในหลักสูตรฯ เพื่อให้นักศึกษา “สามารถคิด วิเคราะห์ และสังเคราะห์ได้” และ/หรือ “เข้าใจสังคม/สาขาวิชาอื่น ๆ นอกเหนือจากกฎหมายมากขึ้น” แต่การนำไปใช้นี้ก็อาจวางอยู่บนฐาน “การทำตามหน้าที่ผู้สอนที่ดี” หรือ “ความห่วงใยในนักศึกษา” แต่ หากโครงสร้างของอำนาจเชิงวินัยดังกล่าวได้รับการเปิดเผย การจัดการศึกษาที่จะวางอยู่ภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้นักศึกษา (รวมถึงตัวบุคลากรเอง) ต่อด้านขัดขืนและปลดปล่อยตัวเองจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเป็นประธานที่เป็นอิสระอย่างแท้จริง ในแง่นี้ การใช้เทคนิคเหล่านี้จึงกลายเป็นสิ่งที่ “จำเป็นต้องทำ” มิใช่เพียงสิ่งที่ “สมควรทำ” เท่านั้น

3. บทส่งท้าย

หลักสูตรนิติศาสตร์แต่ละหลักสูตรมีปัจจัยที่ทำให้การศึกษายังคงยึดโยงกับการศึกษากฎหมายแบบกระแสหลักและออก ห่างจากวิชานิติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับสังคมยิ่งขึ้นแตกต่างกัน เพื่อที่จะสร้าง “จินตนาการใหม่” ในการนำสังคมและสาขาวิชาอื่น ๆ มา เชื่อมโยงกับการศึกษาวิชานิติศาสตร์ แต่ละหลักสูตรจะต้องเข้าใจปฏิบัติการของอำนาจเหล่านี้ที่ประกอบสร้างหลักสูตรขึ้นและส่งผล ต่อเรือนกายและวิถีชีวิตทางนิติศาสตร์ของผู้ศึกษา บทความนี้ใช้กรอบคิดว่าด้วยอำนาจเชิงวินัยของฟูโกต์มาทำความเข้าใจปฏิบัติการ ของอำนาจที่กระทำกับหลักสูตรนิติศาสตร์บัณฑิตของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ โดยอำนาจเชิงวินัยนี้เป็นอำนาจที่มีบทบาทในยุคใหม่ และกระทำต่อประธาน (subject) ของอำนาจจากทุกทิศทุกทางและมีใช้อำนาจในลักษณะที่มีผู้ถือครองได้ ในบริบทของหลักสูตรฯ ที่ มุ่งสนใจในบทความนี้ แหล่งที่มาหลักของอำนาจตามความเห็นของผู้เขียน ได้แก่ กรอบมาตรฐานระดับชาติของหลักสูตรนิติศาสตร์ การ เรียกร้องขององค์กรวิชาชีพซึ่งเกี่ยวข้องกับความคาดหวังของผู้ศึกษา และนโยบายของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดให้มี ระบบสหกิจศึกษาที่ยังรากอย่างมั่นคง ลักษณะการปะทะประสานนี้ แม้จะทำให้ให้นักศึกษานิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ได้ “ออกนอกห้องเรียน” ทุกคน แต่การออกนอกห้องเรียนในรูปแบบสหกิจศึกษาซึ่งมุ่งไปที่การตอบสนองตลาดแรงงานและระบอบทุน นิยมกลับสอดคล้องกับการศึกษาวิชานิติศาสตร์แบบวิชาชีพและอาจทำให้นักศึกษาถูกประกอบสร้างให้เป็นนักกฎหมายวิชาชีพเสียยิ่งกว่า หลักสูตรที่ไม่มีระบบสหกิจศึกษา ภาวะนี้มีแนวโน้มที่จะสอดคล้องกับกรอบมาตรฐานระดับชาติของหลักสูตรนิติศาสตร์ที่เพียง ประนีประนอมกับการศึกษาแบบวิชาชีพเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม อำนาจเชิงวินัยที่ฟูโกต์เสนอมิได้เป็นอำนาจเหนือประธานอย่างเบ็ดเสร็จ (“ประธาน (subject)” จึงมิใช่ “วัตถุ (object)” ที่ถูกกดทับโดยสิ้นเชิงและไม่อาจขัดขืนได้) แต่อำนาจถูกต่อต้านแข็งขืนได้เสมอ เมื่ออำนาจมิได้เป็นของผู้หนึ่งผู้ใด หรือชนชั้นหนึ่งชนชั้นใด การต่อต้านแข็งขืนนี้จึงมิใช่การความหาตัวเจ้าของอำนาจและต่อต้านอำนาจในเชิงกายภาพ (เพียงเท่านั้น) แต่ ประธานจะต้องพยายามเป็นประธานที่เป็นอิสระจากโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะนี้ให้ได้ เช่น การขบคิดและ วิพากษ์วิจารณ์ปฏิบัติการของอำนาจเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ หลักสูตรฯ (ซึ่งมิใช่ผู้ถือครองอำนาจ แต่เป็น “ร่างทรงของอำนาจ

⁵⁶ ในวิชาเกี่ยวกับการอ่านภาษาอังกฤษทางกฎหมาย ผู้เขียนเคยให้นักศึกษาอ่านบทความ *Reimagining Law and Society Research in Southeast Asia* (2015)⁵⁶ ของ เดวิด เอ็ม เองเจล (David M. Engel) ปรากฏว่า นักศึกษาให้ความสนใจและเป็นแรงจูงใจอย่างดีในการอ่าน ภาษาอังกฤษ เนื่องจากเห็นว่าบทความ “ทางนิติศาสตร์” ที่ไม่เคยอ่านมาก่อน. ดู David M. Engel, “Reimagining Law and Society Research in Southeast Asia,” *วารสารนิติสังคมศาสตร์* 8, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2558).

การประชุมวิชาการนิติสังคมศาสตร์ระดับชาติ หัวข้อ “จินตนาการใหม่ ภูมิทัศน์นิติศาสตร์ไทย”

(subjection)”) จึงสามารถมีบทบาทต่อผู้ศึกษาได้ด้วยการใช้วิธีการต่างๆ ที่เป็นการแข่งขันต่ออำนาจและทำให้ประธานตระหนักถึงวาทกรรมต่างๆ ด้วยเทคนิคต่างๆ ที่ต่อรองกับอำนาจได้

บรรณานุกรม

- กัณทิมา ศิริจิระชัย และ ผดุงศักดิ์ สุขสอด. “การดำเนินงานสหกิจศึกษาของประเทศไทย.” *วารสาร สอ. ประเทศไทย* 12, ฉ.1 (พฤษภาคม 2552): 39-53.
- จารุณี วงศ์ละคร. “อำนาจซึ่งในทัศนะของ มิเชล ฟูโกต์.” *วารสารปณิธาน: วารสารวิชาการด้านปรัชญาและศาสนา* 14, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2561): 135-162.
- ประชาไท. “40 ปีนิติปรัชญา (3) เรวเจตน์ ภาศิริรัตน์: อุดมการณ์เบื้องหลังกฎหมายและการศึกษาพระราชโองการ 8 กุมภาพันธ์.” (มีนาคม 2562), <https://prachatai.com/journal/2019/03/81291> (สืบค้นเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2563).
- ปิยะบุตร แสงกนกกุล. *ศาลรัฐธรรมนูญ: ตุลาการ ระบอบเผด็จการ และนิติรัฐประหาร*. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2560.
- พรรณนารัตน์ ศรีไชยรัตน์. *การศึกษากฎหมายเชิงคลินิก ทางเลือกในการปฏิรูปการศึกษากฎหมายไทย*. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2555.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. *การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดนความรู้*. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2558.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. *นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์*. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2549.
- สมยศ เชื้อไทย. *ความรู้กฎหมายทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ 23 แก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2560.
- สุรสิทธิ์ ศรีวินิชย์. “กลไกการจัดการศึกษาเพื่อสร้างอัตลักษณ์นายทหารสัญญาบัตรภายใต้ภัยคุกคามในอนาคต.” *วารสารสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ* 9, ฉ.2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2561): 63-73.
- सानชาย ศรีสันต์. *ว่าด้วยการวิเคราะห์วาทกรรมแนววิพากษ์*. กรุงเทพฯ: สมมติ, 2561.
- วิจิตร์ ศรีอ้วน. “สหกิจศึกษากับความร่วมมือกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม.” *วารสาร สอ. ประเทศไทย* 12, ฉ.1 (พฤษภาคม 2552): 12-26.
- ศูนย์สหกิจศึกษาและพัฒนาอาชีพ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. “กระบวนการสหกิจศึกษา.”, https://coop.wu.ac.th/?page_id=231 (สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2563).
- ศูนย์สหกิจศึกษาและพัฒนาอาชีพ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. “แนะนำสหกิจศึกษา.”, https://coop.wu.ac.th/?page_id=162 (สืบค้นเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2563).
- สมาคมสหกิจศึกษาไทย. *มาตรฐานและการประกันคุณภาพการดำเนินงานสหกิจศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. นครราชสีมา: สมาคมสหกิจศึกษาไทย, 2552.
- อภัสรินทร์ ชนะรัตน์, กิตติกร สันคตประภา และ สุรวุฒิ ปัดโรตง. “กระบวนการสร้างตัวตนของนักเรียนอาชีวศึกษาโดยปฏิบัติการศึกษามานประสบการณ์.” *วารสารวิจัยและพัฒนาหลักสูตร* 6, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2559): 78-92.
- Ball, Matthew. “Legal Education and the Idealistic Student: Using Foucault to Unpack the Critical Legal Narrative.” *Monash University Law Review* 36, no. 2 (2010): 80-107.
- Engel, David M. “Reimagining Law and Society Research in Southeast Asia.” *วารสารนิติสังคมศาสตร์* 8, ฉ.1 (มกราคม-มิถุนายน 2558): 8-23.
- Garland, David. *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Lacey, Nicola. *Unspeakable Subjects: Feminist Essays in Legal and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 1998.
- กฎหมาย คำวินิจฉัย และกรอบมาตรฐาน**
- ข้อบังคับเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2507, มาตรา 56.
- ข้อบังคับมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ว่าด้วยการศึกษาขั้นปริญญาตรี (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2562, ข้อ 5.
- ข้อบังคับสหภาพนายความว่าด้วยการฝึกหัดงานในสำนักงานนายความ พ.ศ. 2535, ข้อ 5.
- ข้อบังคับสหภาพนายความว่าด้วยการฝึกอบรมวิชาว่าความ พ.ศ. 2529, ข้อ 5.
- คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ 4/2563 ลงวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2563.
- ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง มาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาวิชานิติศาสตร์ พ.ศ. 2561 ออกตามความในความในมาตรา 8 และ 16 แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2546.
- ประกาศมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง แนวปฏิบัติในการปฏิบัติสหกิจศึกษาสำหรับนักศึกษา พ.ศ. 2556, ข้อ 10.
- ประกาศมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง แนวปฏิบัติในการปฏิบัติสหกิจศึกษาสำหรับนักศึกษา พ.ศ. 2556 แก้ไขเพิ่มเติมโดยประกาศมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เรื่อง แนวปฏิบัติในการดำเนินการสหกิจศึกษาสำหรับนักศึกษา (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2563, ข้อ 4.
- พระราชบัญญัติทนายความ พ.ศ. 2529, มาตรา 35.
- มาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาวิชานิติศาสตร์ พ.ศ. 2561.